

Reguly öröksége – egy tudományág születése

Csepregi Márta PhD
ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet
csepregi.marta@btk.elte.hu

Összefoglalás:

Az összehasonlító nyelvészet, melynek kezdetei a 18. század végére tehetőek, addig nem tudott értékelhető eredményeket elérni, amíg nem állt rendelkezésére jó minőségű, bőséges nyelvi anyag. A finnugor nyelvek esetében ezt szolgáltatta elsőként Reguly Antal (1819–1858). Reguly külföldi utazásának első része (1839–1843) a felkészülés ideje volt. A tulajdonképpeni gyűjtés 1843 és 1846 között történt, először Szibériában, a manysik és a hantik között, majd a Volga vidékén, csuvas, mari, mordvin nyelvterületen. Korai halála miatt Reguly nem tudta kiadni gyűjtését, ezt Hunfalvy Pál és Budenz József kezdte el az 1860-as években. A sajtó alá rendezés során, miután jobban megismerték e nyelveket, a kutatóknak sikerült tisztázniuk a finnugor nyelvek történetének számos kérdését és egymás közötti viszonyait. Reguly manysi és hanti nyelvű feljegyzéseit a helyszínen fejtette meg Munkácsi Bernát és Pápay József, de a feljegyzések kiadása még később is nyelvészek nemzedékeinek adott munkát. Az ő munkájuk során erősödött meg a finnugrisztikán belül az obi-ugor nyelvekkel és kultúrával foglalkozó tudományág.

REGULY ANTAL tevékenysége sok szempontból úttörő volt a 19. században. Néprajzi, földrajzi, térképészeti, embertani kutatásai jelentősen hozzájárultak az adott tudományág fejlődéséhez. Jelen tanulmányban azt kívánom összefoglalni, milyen hatással volt a REGULY által összegyűjtött nyelvi anyag feldolgozása és sajtó alá rendezése egy fiatal tudományág, a finnugor nyelvhasználat fejlődésére. Mindez már a gyűjtő halála után történt, azaz valóban örökségről van szó. A REGULY-hagyaték kiadása során és az általa gyűjtött nyelvi anyag fényében alakították ki a kutatók a tudományág elméleti kereteit és kutatómódszertanát. Ez tette lehetővé, hogy a finnugor nyelvészet elfoglalja az őt megillető helyet a lingvisztikai diszciplínák között.

A finnugor nyelvészet az összehasonlító nyelvészetnek, azaz a komparatistikának egyik ága. Maga a komparatistika is viszonylag fiatal tudományág. A 18/19. század fordulóján jelentek meg az első tudományosnak nevezhető, komparatív kutatások. Talán az sem véletlen, hogy két finnugor nyelv, a magyar és a lapp rokonságát bizonyító munkában alkalmazták elsőként az összehasonlító nyelvészet tudományos módszereit. Az indoeurópai nyelvekkel foglalkozó tudósoknak elegendő régi szöveg állt rendelkezésükre, melyek segítségével fényt deríthettek a nyelvtörténeti változásokra. A finnugor nyelveknek viszont nincsenek régi nyelvemlékeik (a legrégebbi finnugor nyelven írott szöveg a mi Halotti Beszédünk a 12. század végéről), ezért a nyelvek kapcsolatát és korábbi történetüket csak az egyes nyelvek összehasonlításával lehet feltárni.

A finnugor nyelvrokonság megsejtői (17–18. század)

A 18. század végéig a finnugor nyelvek rokonságát csak szórványos, esetleges megfigyelések, elsősorban egyes szavak hasonló hangalakja alapján feltételezték (CSEPREGI 2012: 369).

ZSIRAI MIKLÓS nyomán (1937: 475) több kézikönyv egy 9. századi norvég utazónak tulajdonítja az első hírt a finnugor nyelvrokonságról. Nagy Alfréd angol király krónikája (871–899) őrizte meg HALOGALANDI OTTÁRnak azt a megfigyelését, hogy „a bjarmák és a finnek mintha egy nyelven beszélnének”. Az utazó szóhasználatában a finn népnév a lappokat jelölte. A korábbi feltételezés szerint a „bjarmák” permiek vagy balti-finnek lehettek. A krónikában leírt útvonal szerint azonban a norvég utazó a Kola félszigetig jutott el, tehát feltehetően a norvégiai és a kolai lapp nyelvjárások hasonlóságára figyelt fel (KLIMA 1999: 37–44, VOIGT 2008).

ZSIRAI másik, mára tévesnek bizonyult értelmezése szerint AENEAS SILVIUS PICCOLOMINI (1405–1464), a későbbi II. Pius pápa lett volna a magyar–obi-ugor rokonság első hírnöke. PICCOLOMINI informátora azonban nem obi-ugorokat, hanem magyarokat talált, és nem Ázsiában, hanem Európában. Erre hivatkozik BONFINI is: „Pius pápa [...] tanúságra hív egy veronai polgárt, aki azt mondta, hogy mikor a Don forrásánál járt, ott magyarul beszélő népre bukkant.” (BONFINI 2019: 70.)

Az újkor hajnalán talán J. A. COMENIUS (1592–1670) volt az első, aki egy mondaton belül említette a magyar és a finn nyelvet. Egy latin nyelvtanában (*Grammatica latino-vernacula* 1631) megjegyezte, hogy ez a két nyelv – más európai nyelvektől eltérően – előjárósók helyett névutókat használ (STIPA 1990: 139–140). COMENIUS természetesen nem beszélhetett nyelvrokonságról, hiszen maga a fogalom sem létezett, de a későbbi tájékozódásra talán hatással volt ez az észrevétele.

Mivel kéziratban maradt, a saját korában csak szűk körben hatott MARTIN FOGEL (1634–1675) hamburgi orvos megfigyelése a magyar és a finn nyelv hasonlóságáról. Írásában 35 finn és magyar szót vetett egybe, melyek közül 23 etimológia ma is helytálló. Ezen kívül számos közös nyelvtani sajátyságot sorolt fel, például a névutók használatát előjárók helyett, a birtokos személyjelek meglétét, a nyelvtani nemek és a *habeo* ige hiányát (STIPA 1990: 142–143). Tőle függetlenül két svéd tudós is felfigyelt a magyar–finn szóegyezésekre: GEORG STIERNHIELM (1598–1672) 1671-ben megjelent evangéliumfordításának előszavában írja, hogy SZENCI MOLNÁR ALBERT szótárában („in Lexico Ungarico Molnari”) sok finnhez hasonló szót talált (STIPA 1990: 144). OLOF RUDBECK (1660–1740) pedig a gót nyelv eredetéről szóló könyvében (*Specimen usus Lingua Goticae*, 1717) közölt magyar–finn szóegyezéseket (STIPA 1990: 141).

A 18. század elejéig nemcsak hazánkban, hanem egész Európában elterjedt az a nézet, mely a magyarokat a krónikákból ismert hun-szittyia ősoktól származtatta. Ehhez járult a magyar nyelv napkeleti (héber, perzsa) eredetéről, vagy egyedülálló voltáról szóló vélemény. Honfitársaink közül elsőként CZVITTINGER DÁVID (1675–1743) hirdette a finnugor nyelvrokonságot. Ennek 1711-ben megjelent magyar írói lexikonában is hangot ad: „a magyarok a messze szétszóródott finnekkel alkottak egykor egy törzset, ezt a vérrokonságot ismerte [...] már Comenius és Stiernhielm is” (*Specimen Hungariae Literatae*, idézi S. SÁRDI 1977: 15–16.).

CZVITTINGER kortársa, BÉL MÁTYÁS (1684–1749), megpróbálta feloldani a krónikák eredetmondái és a magyar nyelv egyéb kapcsolatai közötti ellentmondást. A magyar történelem forrásait közlő munkájának (*Adparatus ad historiam Hungariae* 1735) függelékében azt írja, hogy a finn–magyar egyezések nem ősi örökségen alapulnak, hanem régi érintkezésem a bábeli nyelvzavar után északon letelepedett magyarok és az ott talált finnek között (DOMOKOS 1998: 43–44).

A tudományos igényű nyelvhasználat kezdete

A híres német polihisztornak, G. W. LEIBNIZnek (1646–1716) az a tétele, hogy a népek eredetének kérdéseire a nyelvek összehasonlítása deríthet fényt, nagy hatással volt a

nyelvészeti kutatásokra. LEIBNIZ többek között a holland N. WITSEN (1641–1717) oroszországi leírására támaszkodva (*Noord en Oost Tartarye*, Amsterdam, 1692) alakította ki véleményét a világ nyelveiről és történetükről. *Dissertatio de origine Germanorum* (1710) című művében LEIBNIZ felsorolja a finnugor és a szamojéd nyelveket, és megállapítja összetartozó voltukat. A svéd PHILIP JOHANN STRAHLENBERG (1676–1747) a poltavai csata után (1709) hadifogolyként került Szibériába, és ott 13 éves száműzetése során számos értékes adatot gyűjtött az ott élő népekről. *Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia* (Stockholm, 1730) c. könyvében egy csoportba tartozónak írja le a következő nyelveket: magyar, finn, vogul, mordvin, cseremis, permi, votják, osztják, lív. A finnugor és a szamojéd nyelvek rokonságára is rámutat¹.

STRAHLENBERG nyomán tényként sorolja föl a magyarok finnugor rokonait HUSZTI ANDRÁS (1700 k. – 1755) *Ó és Ujj Dácia...* című, 1735–36-ban készült és 1791-ben megjelent történeti munkájában. Hasonlóképpen elfogadta és írásaiban népszerűsítette az új felfedezést TORKOS JÓZSEF evangélikus lelkész (1710–1791). HALMÁGYI ISTVÁN történetírónak (1715–1785) pedig naplójegyzetei tanúskodnak arról, hogy meggyőzték STRAHLENBERG adatai (DOMOKOS 1998: 47–49).

II. Katalin orosz cárnő több expedíciót indított távoli, oroszországi területekre. Nyelvészeti szempontból ezek közül az volt a legfontosabb, melyben 1740-től J. E. FISCHER göttingai tudós is részt vett. Kéziratos szótárát (*Vocabularium Sibiricum*, 1747), melyben 34 nyelvből közöl szavakat és etimológiákat, többek között A. L. SCHLÖZER és GYARMATHI SÁMUEL is használta forrásként. FISCHER szótárát GULYA JÁNOS rendezte sajtó alá jó két évszázaddal később (1995).

A 18. század végén két magyar tudós bizonyította először hitelt érdemlően a korábbi sejtéseket. SAJNOVICS JÁNOS 1769-ben egy csillagászati expedíció résztvevőjeként jutott el Észak-Norvégiába. Megismerkedvén a lapp nyelvvel, elkészítette *Demonstratio. Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse* (Bizonyítás. A magyarok és a lappok nyelve azonos) című művét. Ez először Koppenhágában jelent meg 1770-ben, majd Nagyszombatban 1771-ben. SAJNOVICS érdeme, hogy nemcsak a szóegyezésekre figyelt, hanem a nyelvtani rendszer egyezéseire is, valamint figyelembe vette, hogy a nyelv változik (ezt illusztrálendő, a nagyszombati kiadásban közölte a Halotti Beszéd szövegét is). Amikor GYARMATHI SÁMUEL 1795-ben Göttingában belefogott kutatásaiba, az volt az elsődleges célja, hogy cáfolja SAJNOVICS tételeit. De miután feldolgozta a göttingai egyetem könyvtárának anyagát, ő is meggyőződött a finnugor nyelvek rokonságáról – a szamojédokat csak néhány szóegyeztetés erejéig vizsgálta. Kutatásainak eredménye 1799-ben látott napvilágot Göttingában *Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae originis grammaticae demonstrata* (A magyar nyelv grammatikailag bizonyított rokonsága a finn eredetű nyelvekkel). Az összehasonlító nyelvészet módszertanát így SAJNOVICS és GYARMATHI dolgozta ki, s ezzel megelőzték az indoeurópai nyelvek terén végzett hasonló kutatásokat. Feltevéseiket az azóta gyűjtött nyelvi anyag igazolta, még akkor is, ha egyes rész kérdésekben – ismereteik hiányos volta miatt – tévedtek (SZÍJ 1994, 1999).

REGULY ANTAL és a finnugor nyelvrokonság²

Nem tudjuk pontosan, milyen ismeretekkel rendelkezett REGULY ANTAL a magyar nyelv rokonságát illetően északi utazásának kezdetén, 1839 nyarán. amikor Pesten jogi tanulmányokat folytatott, egy ideig annál a HORVÁT ISTVÁN (1784–1846) történésznél lakott, aki azt hirdette, hogy a magyar a világ legrégebbi nyelve, minden nyelv őse. Bizonyára tudomása volt a magyar nyelv eredetét illető vitákról. Erről tanúskodik egyik levele, melyet 1839. december 28-án már Finnországból írt szüleinek. Ebben beszámolt arról, hogy októberben Stockholmban, a svéd királyi könyvtárban megismerkedett a finn A. I.

ARWIDSSONnal. „Az érdeklődés, mely minden magyarban és finnben megvan a **régen kétségbe vont és sokszor megírt nyelvrokonságunk** iránt, számunkra is vonzó volt, és midőn többször meglátogattam, az volt a fő témánk, hogy a két nyelvet összehasonlítottuk, etimologizáltuk és a kettő közös tulajdonságait kutattuk.” (idézi Csúcs 2019a: 4, kiemelés tőlem, CsM)

Feltehetőleg ARWIDSONnak is része volt abban, hogy REGULY Finnország irányában folytatta útját, ahol mintegy másfél évet töltött. Megtanult finnül és svédül, járt a Lappföldön, és megérett benne az elhatározás, hogy felkeresi az oroszországi nyelvrokonokat. 1841 májusában Észtországba megy, s útban Szentpétervár felé – felkészülésképpen a nagy gyűjtőútra – vót nyelvű szövegeket jegyez le.

Szentpéterváron, az Orosz Birodalom fővárosában és tudományos központjában több mint két évet tölt el. Készül a kutatóútra, építi a kapcsolatait, támogatókat szerez, szorgalmasan gyűjti az ismereteket. Leveleiből tudjuk, hogy zürjén, mordvin, cseremisiz és csuvas nyelvtanokat tanulmányoz (SZÍJ é.n. 150–151, CSÚCS 2019b: 5) valamint a legmodernebb nyelvészeti irodalmat, WILHELM HUMBOLDT, FRANZ BOPP és JACOB GRIMM műveit olvassa (CSÚCS 2019b: 7). 1842 tavaszán a Magyar Tudományos Akadémiától kér támogatást az útjához. Kutatási tervében többek között ezt írja: „*Ha lehetne, egyenesen az Uralra utaznék most, hogy a vogulok és utána az osztyákok nyelvét tanuljam. Igen keveset tudunk e nyelvekről, de a mit tudunk, az mind grammaticalis, mind lexicologiai tekintetben legnagyobb fontosságúnak látszik*” (idézi CSÚCS 2019b: 11).

Bő fél évszázaddal később PÁPAY JÓZSEF így értékeli a fiatal utazó kutatási tervét:

„*E jelentésben már a kész ember áll előttünk: tisztában van tervével, ismeri az eszközöket, melyekkel azt megvalósíthatja, a legnagyobb határozottsággal készül az útra, mely biztos eredménnyel kecsegteti. Olyan világosan meg van szerkesztve ez a jelentés, hogy még ma is megáll igen sok tétele, pedig azóta már több mint félszázad forgott le, s **az a tudomány, mely akkor még csak csírájában volt, ma már szép terebélyes fává növekedett.** Sajnovics, Gyarmathi még csak tapogatóznak, Reguly már sok dolgot tisztán lát, nyelvészeti és történelmi adatok alapján erős logikával vonja le következtetéseit*” (Pápay 1905: 99, kiemelés tőlem, CsM)

A magyar tudós társaság is azon a véleményen volt, hogy REGULY kellőképpen felkészült a kutatóútra, érdemes támogatni őt: „*Véleményeiben korát megelőző higgadság, elővigyázatosság és nyugalom nyilvánul meg, miután kételkedve és félve mondja ki a nagy szót. [...] Mindent elsajátított, amire szüksége lehet, tökéletesen tájékozódik a kutatásra váró területen. [...] Hol találunk egyhamar ilyen képességű, ilyen áldozatvállalóan lelkes, ilyen erős akaratú, kitartó és ügyes embert? és ha találunk is, honnan vesszük kiképzésének költségeit, míg ilyen szintre jut? Vétek volna részünkről nemet mondani a kérésre: Reguly személyében megvan a megfelelő emberünk*” (idézi CSÚCS 2019b: 11–12)

REGULY nyelvi gyűjtőútja dióhéjban

Az akadémiaától érkező támogatás reményében REGULY 1843 októberében indult el Szentpétervárról, ahova szűk három év után, 1846 augusztusában tért vissza. Útban Szibéria felé átutazott finnugor nyelvű vidékeken, ismerkedett a helyi intelligenciával, tájékozódott már létező kiadványokról, de nyelvi gyűjtéssel nem foglalkozott. Az Ob-vidéken 1843 decembere és 1844 szeptembere között bejárta az egész vogul nyelvterületet, megtanulta a nyelvet, szójegyzéket készített, és minden folklór műfajban nagymennyiségű anyagot jegyzett le. Osztyák nyelvű anyagot (17 000 sornyi hőséneket és egyéb folklór szöveget!) 1844 novembere és 1845 januárja között vetett papírra. Közben készített egy jurák-szamojéd szójegyzéket is. A következő évet az Urál európai oldalán, a Volga-vidéken töltötte, ahol

cseremiszi, csuvas és mordvin nyelvtanulmányokkal foglalkozott. A permi nyelvterületen nem végzett saját gyűjtést, de kapott szójegyzékeket és nyelvtani leírásokat (CSÚCS 2019c).

REGULY hagyatéka

Az életrajzi leírásokból tudjuk, hogy REGULY 1847 februárjáig még Szentpéterváron tartózkodott, ahol elkészítette az Északi Urál térképét. A következő két évben németországi szanatóriumokban próbálta visszanyerni egészségét. Magyarországra a szabadságharc leverése után, 1849 őszén tért vissza. Az Egyetemi könyvtár „első őrévé”, azaz vezetőjévé 1850. január 25-én nevezték ki. Ezt az állást 1858. augusztus 23-án bekövetkezett haláláig töltötte be. Hivatali munkája és egyéb elfoglaltságai – többek között érdeklődése az új technika, a fényképezés iránt és az ezzel összefüggő palócföldi gyűjtés – megakadályozta abban, hogy az 1840-es években gyűjtött nyelvi anyagot sajtó alá rendezze. Ez a következő nemzedékekre maradt, de mint a bevezetőben említettem, ez lett az alapja a tudományos igényű finnugrisztikai kutatásoknak.

Az első feldolgozók: HUNFALVY és BUDENZ

REGULYhoz hasonlóan HUNFALVY PÁL (1810–1891) munkahelye is egy könyvtár volt, ő 1851-től az Akadémia főkönyvtárosaként dolgozott. Magyar nyelvészeti kutatásai során a nyelvtörténet és nyelvrokonság kérdései is izgatták. Megtanult finnül, török nyelvekkel is ismerkedett. Kapcsolata REGULYval 1857-ben vált szorosabbá, amikor együtt dolgoztak a vogul nyelvű feljegyzések sajtó alá rendezésén. Magától értetődő volt, hogy REGULY halála után HUNFALVY folytatta a kéziratok feldolgozását. Akadémiai székfoglaló előadása is ehhez kapcsolódik, *Egy vogul monda* címmel tartotta 1859-ben (DOMOKOS–PALÁDI-KOVÁCS 1986: 44). Bizonyára még REGULYval együtt fordították azokat a szövegeket, melyek *A' vogul föld és nép* című kötetben jelentek meg 1864-ben.

A „hét lakattal lezárt kincs”, azaz az obi-ugor folklór szövegek megfejtéséhez úgy próbált közelebb kerülni HUNFALVY, hogy feldolgozta a rendelkezésre álló vogul és osztják nyelvű szövegeket, a Brit Bibliatársulat által kiadott Máté evangélium fordításokat. HUNFALVY két vaskos kötetben jelentette meg az e szövegek alapján szerkesztett nyelvtani leírásokat és szójegyzékeket. Érdemes egy pillantást vetni a kötetek címeire és alcímeire is: *A kondai vogul nyelv. A' Popov G. fordításának alapján* (1872). Tehát ez az egy vogul nyelvű szöveg jelent meg addig, s az is keleti nyelvjárású. A REGULY által feljegyzett szövegek többségükben északi nyelvjárásúak voltak.

Osztják nyelven nagyobb anyag állt Hunfalvy rendelkezésére, amint nyelvtanának alcíme is mutatja: *Az északi osztják nyelv. Vologodszki fordításainak és orosz—osztják szótárának alapján tekintettel mind Castrén déli osztják grammatikájára, mind a Reguly hozta szójegyzékekre s eredeti osztják énekekre* (1875). Mindezekből azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy Hunfalvy Pál élen járt az obi-ugor nyelvek kutatásában, és mindent megtett a REGULY kéziratok megfejtése érdekében. Érthető viszont, hogy az evangéliumok szókincse távol áll a hősénekek nyelvétől, így újabb expedíciókat kellett szervezni, hogy megtalálják a kulcsot a kincsesládához.

JOSEF BUDENZ (1836–1892), aki a göttingai egyetemen alapos nyelvészeti képzettséget szerzett, 1858-ban, REGULY halálának évében érkezett Pestre. A következő évtizedekben ő írta a finnugor nyelvhasználat első alapműveit – magyarul, BUDENZ JÓZSEF néven. A pesti egyetemen 1872-ben alapított Altaji Összehasonlító Nyelvészeti Tanszék első professzora is ő volt. A tanszék nevéből is látszik, hogy ebben az időben még nem dőlt el, hogyan is viszonyulnak egymáshoz az uráli és az altaji nyelvek, és hogy hol van a helye ebben a

viszonyrendszerben a magyarnak. Mint alább látni fogjuk, közvetve REGULY ANTALnak is része volt a kérdés megoldásában.

A REGULY-hagyaték kiadásában úgy egyezett meg a két tudós, hogy HUNFALVY gondozza az obi-ugor feljegyzéseket, BUDENZ pedig az összes többit. Az 1862-ben alapított Nyelvtudományi Közlemények a megfelelő fórum volt ezeknek az anyagoknak (szövegek, nyelvtani vázlatok, szójegyzékek, példamondatok) publikálására. VÉRTES EDIT számításai szerint BUDENZ JÓZSEF összesen 812 lapnyi terjedelemben adta ki REGULY ANTAL csuvas, cseremiszi, mordvin és jurák nyelvi gyűjtését (VÉRTES 1995: 432).

Ezeknek az anyagoknak az a jelentősége, hogy a korábbi szórványos, megbízhatatlan eredetű szójegyzékek után elsőként tették lehetővé az egyes nyelvek rendszerének (hang- és alaktanának, szókincsének) valódi megismerését. Ilyen megbízható adatokra van szükség a nyelvhasználatához. Amíg nincs mit összehasonlítani, addig nem beszélhetünk komolyan vehető kutatásról!³

A REGULY gyűjtések úttörő voltát hangsúlyozta LAKÓ GYÖRGY, aki kismonográfiát írt BUDENZ JÓZSEFről. Rámutat többek között arra, hogy a Nyelvtudományi Közlemények IV. évfolyamában, 1865-ben megjelent *Erdei- és hegyi-cseremiszi szótár* az első cseremiszi szótár (LAKÓ 1980: 38). A *Mordvin közlések* pedig (NyK V: 81–238), melyek meséket és dalokat tartalmaznak, az első olyan szövegek, melyek a népnyelvet képviselik. Addig ugyanis csak bibliafordítások láttak napvilágot mordvin nyelven (LAKÓ 1980: 42).

Mindezek az ismeretek nyilvánvalóan befolyásolták BUDENZ véleményét is a finnugor nyelvek közötti viszonyokról. Eredetileg ugyanis BUDENZ „Hunfalvyval és Riedl Szendével együtt azt hirdette, hogy a magyar a vogullal, az osztjakkal és a mordvinnal együtt középült van a finnugor és a török nyelvek között” (LAKÓ 1980: 31–32). A REGULY-hagyaték feldolgozása közben jött rá arra, hogy ahogyan a cseremiszi nyelv csuvas és tatár jövevényszavai sem változtatták meg a nyelv finnugor jellegét, ez igaz a magyarra is. Következésképpen a török és a finnugor nyelvek két külön nyelvcsaládba tartoznak, a magyar helye pedig egyértelműen az utóbbiban van. Szókimondóbban fogalmaz PÁPAY JÓZSEF az *Osztják népköltési gyűjtemény* előszavában: amint BUDENZ „a finn-ugor nyelveket tüzetesebben megismeri, elmélete elhajlik a törökségtől és még inkább a finn-ugorsághoz fordul. Módszeres kutatásai alapján a „Grammatica linguarum Altaicarum comparativa” helyett, melyet annak idején tervbe vett, [...] eljutott a *Magyar-Ugor összehasonlító szótár*-hoz. Ezzel aztán az elavult török elméletet is a lomtárba dobta, és a finn-ugor elméletet biztos alapra állította” (REGULY – PÁPAY 1905: 056).

A vogul és osztják feljegyzések megfejtői: MUNKÁCSI és PÁPAY

Nyilvánvaló volt, hogy az obi-ugor népköltészeti gyűjtést csak a helyszínen, anyanyelvű adatközlők segítségével lehet megfejteni. A vogul anyag értelmezését MUNKÁCSI BERNÁT (1860–1937) végezte el 1888. évi expedíciója során. Az utazást BUDENZ JÓZSEF finanszírozta, aki korszakaltató etimológiai szótáráért, a Magyar–Ugor⁴ összehasonlító szótárért kapott akadémiai díjának egy részét ajánlotta föl e célra. Az osztják feljegyzéseket PÁPAY JÓZSEF (1873–1931) fejtette meg 1898-ban, aki ZICHY JENŐ gróf III. expedíciójának tagjaként jutott el az Ob-vidékre. MUNKÁCSI BERNÁT négy vaskos kötetben adta ki a REGULY-hagyatékot és saját gyűjtését (Vogul népköltési gyűjtemény 1892–1921). A két utolsó kötet jegyzetanyagát és a szótárát viszont már KÁLMÁN BÉLA jelentette meg 1952–1986 között. PÁPAY JÓZSEF expedíciós eredményeinek csak egy részét adta ki (*Osztják népköltési gyűjtemény* 1905). Halála után az ő munkáját folytatta FAZEKAS JENŐ (*Északi osztják medvénekek* 1934), valamint ZSIRAI MIKLÓS és FOKOS-FUCHS DÁVID (*Osztják hőseinek* 1944–1965). Ezek a tudományos munkálatok tehát még REGULY halála után jó száz évvel is folytatódtak, folyamatosan gyarapítva a kutatásra alkalmas nyelvi anyagot, új meg új feladatokat adva a

kutatók új meg új nemzedékeinek. A hagyatékon dolgozó kutatók pedig – részben a feldolgozó munkának köszönhetően – koruk legnevesebb finnugor nyelvészeivé váltak.

¹ Az uráli nyelveket beszélő népek többségének a szakirodalomban általában két neve ismert: az ún. külső és a belső elnevezés. A kutatók ma a belső neveket használják, azaz azt, ahogyan a nép a saját nyelvén nevezi magát. Reguly idejében azonban a külső nevek voltak használatban, ezért ebben a tanulmányban ezt a gyakorlatot követem. Emlékeztetőül felsorolom az uráli nyelvcsalád nyelveit (a külső nevek zárójelben vannak). A finnugor nyelvcsalád két fő ága az ugor és a finn-permi ág. Az ugor nyelvekhez a magyar mellett az obi-ugor nyelvek tartoznak, a hanti (osztják) és a manysi (vogul). A finn-permi nyelvek további négy csoportra oszthatók: a permi, a volgai, a balti-finn és a számi (lapp) nyelvek csoportjára. A permi nyelvek a komi (zürjén), az udmurt (votják) és a komi-permják; a volgai nyelvek a mari (cseremis) az erza és a moksa (összefoglalóan mordvin); a balti-finn nyelvek a finn, a karjalai, a vepsze, az izsór, az észti, a vót és a lív. A számi csoportban 6–10 önálló nyelv van, melyek közül a legtöbb beszélővel az északi számi (norvéglapp) rendelkezik. A szamojéd ág nyelvei: nyenyec (jurák), enyec (jenyiszeji szamojéd), nganaszan (tavgi) és szőlakup (osztják-szamojéd).

A csuvas nyelvet kezdetben a finnugor nyelvcsaládba tartozónak vélték, s csak később bizonyosodott be törökségi volta.

² A REGULY ANTALLal kapcsolatos idézeteket nem az eredeti forrásokból (levelek, akadémiai értesítők), hanem az életművet ismertető szakmunkákból (SZÍJ é.n., CSÚCS 2019) veszem.

³ REGULY ANTAL mellett a finn M. A. CASTRÉN volt az, aki elsőként vállalkozott nyelvi gyűjtőútra. A továbbiakban is finn és magyar kutatók voltak a legelkötelezettebbek a rokon nyelvi anyag gyűjtése iránt. Finn részről ez sokkal szervezettebben folyt azután, hogy 1883-ban Helsingforsban megalapították a Finnugor Társaságot. A Társaság fő célja az oroszországi nyelvrokonok körében végzendő, jól megtervezett, mindenre kiterjedő gyűjtőmunka volt. Ezt a gyűjtőmunkát a Társaság ösztöndíjasai a következő harminc évben folyamatosan végezték, csak az első világháború kitörése vetett véget a kutatóutaknak.

⁴ Budenz József a „ugor” szakkifejezést „finnugor” értelemben, az egész nyelvcsaládra vonatkozóan használta.

Irodalomjegyzék

BONFINI, ANTONIO (2019): *A magyar történelem tizedei*. Ford. KULCSÁR PÉTER, Osiris Kiadó, Budapest, 2019, 1220 p.

CSEPREGI MÁRTA (2012): *Finnugor nyelvrokonság*. In: KŐSZEGHY PÉTER (szerk.): Magyar művelődéstörténeti lexikon. Balassi Kiadó, Budapest, 2012, pp. 368–371.

CSÚCS SÁNDOR (2019a): *Reguly Antal pályakezdése*. In: Finnugor Világ, 24. évfolyam, 1. füzet, pp. 3–9.

CSÚCS SÁNDOR (2019b): *Reguly Antal Szentpéterváron*. In: Finnugor Világ, 24. évfolyam, 2. füzet, pp. 3–13.

CSÚCS SÁNDOR (2019c): *Reguly Antal nagy utazása (Szibéria és a Volga-vidék)*. In: Finnugor Világ, 24. évfolyam, 3. füzet, pp. 3–19.

DOMOKOS PÉTER (1998): *Szkítiától Lappóniáig*, Universitas Könyvkiadó, Budapest, 1998, 245 p.

DOMOKOS PÉTER – PALÁDI-KOVÁCS ATTILA (1986): *Hunfalvy Pál*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986, 259 p. (A múlt magyar tudósai)

GULYA JÁNOS (1995): J. E. Fischer: *Vocabularium Sibiricum* (1747). Der etymologisch-vergleichende Anteil. Frankfurt am Main, 1995, 249 p. (Opuscula Fenno-Ugrica Gottingensia VII)

HEGEDŰS JÓZSEF (2003): *Hiedelem és valóság. Külföldi és hazai nézetek a magyar nyelv rokonságáról*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003, 196 p.

HUNFALVY PÁL (1864): *A' vogul föld és nép*. REGULY ANTAL hagyományából kidolgozta H. P. Magyar Tudományos Akadémia, Pest, 1864, 364 p.

HUNFALVY PÁL (1872): *A kondai vogul nyelv*. Magyar Tudományos Akadémia, Pest, 1872, 194+219 p.

-
- HUNFALVY PÁL (1875): *Az éjszaki osztják nyelv*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1875, 234+226 p.
- KLIMA LÁSZLÓ (1999): *Finnugor történeti chrestomathia I*. Budapesti Finnugor Füzetek 12. ELTE Finnugor Tanszék, Budapest, 1999, 76 p.
- LAKÓ GYÖRGY (1980): *Budenz József*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980, 230 p. (A múlt magyar tudósai)
- PÁPAY JÓZSEF (1905): *Reguly Antal emlékezete I–II*. In: Magyar Nyelv I. évfolyam, 97–109, pp. 145–160.
- PÁPAY JÓZSEF – FAZEKAS JENŐ (1934): *Északi osztják medveénekek*. Adalékok az obi-ugor népek medvekultuszához. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyatéka alapján feldolgozta P. J. Pápay József nyelvészeti hagyatékából sajtó alá rendezte dr. F. J. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1934, 52+142 p.
- REGULY ANTAL – PÁPAY JÓZSEF (1905): *Osztják népköltési gyűjtemény*. Budapest – Leipzig 1905, 82+284 p.
- REGULY ANTAL – PÁPAY JÓZSEF – ZSIRAI MIKLÓS (1944): *Osztják hősénekek I*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1944, 488 p.
- REGULY ANTAL – PÁPAY JÓZSEF – ZSIRAI MIKLÓS (1944, 1951): *Osztják (chanti) hősénekek II*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1951, 380 p.
- REGULY ANTAL – PÁPAY JÓZSEF – ZSIRAI MIKLÓS – FOKOS DÁVID (1963): *Osztják (chanti) hősénekek III/1*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963, 171 p.
- REGULY ANTAL – PÁPAY JÓZSEF – ZSIRAI MIKLÓS – FOKOS DÁVID (1965): *Osztják (chanti) hősénekek III/2*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965, 415 p.
- S. SÁRDI MARGIT (1977): *Czvittinger Dávid bizonytsága*. In: Irodalomtörténet, 59. évfolyam, 1. kötet, pp. 3–17.
- STIPA, GÜNTER JOHANNES (1990): *Finnisch-ugrische Sprachforschung von der Renaissance bis zum Neupositivismus*. Société Finno-Ougrienne, Helsinki, 1990, 438 p.
- SZÍJ ENIKŐ (szerk.) (1994): SAJNOVICS JÁNOS *Demonstratio* [1771], ford.
- CONSTANTINOVITSNÉ VLADÁR ZSUZSA. ELTE, Budapest, 1994, 160 p. (Bibliotheca Regulyana 2)
- SZÍJ ENIKŐ (szerk.) (1999): GYARMATHI SÁMUEL *Affinitas* [1799], ford. CONSTANTINOVITSNÉ VLADÁR ZSUZSA, KOSZORÚS ISTVÁN. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 1999, 431 p. (Bibliotheca Regulyana 3)
- SZÍJ ENIKŐ (é.n.): *Reguly Antal és a Tudomány „zománcza”*. Életrajzi és kortörténeti adalékok I. FVK MNSz – Tinta Könyvkiadó, Budapest, é. n. 508 p. (Bibliotheca Regulyana 6)
- VÉRTES EDIT (1995): *Kötelezettségeink Reguly és hagyatékának gondozói iránt*. In: Magyar Nyelv, 91. évfolyam, pp. 431–447.
- VOIGT VILMOS (2008): *Végre maga Ohthere szólal meg*. In: Urálistikai Tanulmányok 19, pp. 622–628.
- ZSIRAI MIKLÓS (1937): *Finnugor rokonságunk*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1937, 587 p. Második, bővített kiadás, szerk. ZAICZ GÁBOR. Trezor Kiadó, Budapest, 1994, 696 p.